

SATRANÇ

STEFAN ZWEIG

SATRANÇ

Türkçesi
Erol Erduran

Remzi Kitabevi

SATRANÇ / Stefan Zweig
Özgün adı: *Schachnovelle*

© Türkçe çeviri: Remzi Kitabevi, 2015

Her hakkı saklıdır.
Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Yayına hazırlayan: Ömer Erduran
Düzeltili: Öner Ciravoğlu
Kapak tasarımı: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-1667-4

BİRİNCİ BASIM: Nisan 2015

Kitabın basımı 3000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul
Sertifika no: 10705
Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090
www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı ve cilt: Remzi Kitabevi A.Ş. basım tesisleri
100. Yıl Matbaacılar Sitesi, 196, Bağcılar-İstanbul
Sertifika no: 10648

SATRANÇ

New York'tan Buenos Aires'e gece yarısı kalkacak olan büyük yolcu gemisinin güvertesinde her zamanki son dakika koşuşturması hüküm sürüyordu. Dostlarını uğurlamaya gelenler itişip kakışıyor, şapkaları yana eğik telgrafçı çocuklar yolcu isimlerini seslenerek geminin salonlarına dalıp çıkıyor, çantalar, çiçekler gemiye taşınıyor, meraklı çocuklar merdivenlerden aşağı yukarı koşuşturuyor, bir yandan da gemi bandosu bu curcunadan etkilenmeden güvertede sakin bir şekilde parçalar çalıyordu. Ben tüm bu kargaşadan biraz uzakta, üst güvertede, bir tanıdıkla ayaküstü sohbet ederken yakınımızda iki üç fotoğraf flaşı patladı. Anlaşılan gazeteciler gemi kalkmadan hemen önce, ünlü biriyle hızlıca bir röportaj yapıp fotoğraf çekiyorlardı. Arkadaşım başını o yöne çevirerek gülümsedi: "Geminizde müstesna biri var. Czentovic!" Ben bu bilgiyi boş bakışlarla karşılayınca, o daha fazla açıklama yapma gereği duydu. "Mirko Czentovic, dünya satranç şampiyonu. Doğu kıyısından batıya kadar Amerika'nın her yerinde turnuvalara katıldı, şimdi de yeni zaferler kazanmak için Arjantin'e gidiyor."

Bu genç dünya şampiyonunun adını duymuştum, hatta kariyerinde göz kamaştıran bir hızla yükselişinin bazı ayrıntılarını da hatırlıyordum. Gazeteleri benden daha dikkat-

li okuyan arkadaşımın bu bilgiye ekleyecek pek çok şeyi vardı. Czentovic'in adı bir yıl kadar önce birdenbire Alehin, Capablanca, Tartakower, Lasker ve Bogalyubov gibi en deneyimli satranç sanatı ustalarıyla birlikte anılmaya başlanmıştı. Yedi yaşındaki harika çocuk Rzeschewski'nin 1922'deki New York satranç turnuvasında ortaya çıkışından bu yana, daha önce tanınmadığı halde ünlü satranç loncasına girmeyi başaran hiç kimse kamuoyunun bu kadar ilgisini çekmemişti. Çünkü Czentovic'in entelektüel düzeyi onun böylesine parlak bir kariyere ulaşabileceğini kesinlikle göstermiyordu. Çok geçmeden, bu büyük satranç ustasının herhangi bir dilde hatasız tek bir cümle bile yazmaktan aciz olduğu söylentileri yayılmaya başladı. Kırgın bir meslektaşının öfkeli bir ifadeyle söylediğine göre, "onun cehaletinin sınırı yoktu." Güney Slavonyalı yoksul bir Tuna kayıkçısı olan babası, bir gece, küçücük teknesiyle bir tahlil gemisinin altında kalıp ölünce, o zaman on iki yaşında olan oğlanı, yaşadıkları üçra köyün papazı acıyarak yanına almış ve iyi yürekli papaz, bu sessiz, sakin, geniş alınlı çocuğa köy okulunda öğrenemediği şeyleri evde ek ders vererek telafi etmek için elinden geleni yapmıştı.

Ama çabaları hiçbir işe yaramadı. Mirko, kendisine belki de yüz kez tanıtılan harflere sanki ilk defa görüyormuş gibi boş boş bakıyor ve ağır işleyen beyni, eğitimle ilgili en basit konuları kavrayamıyordu. On dört yaşına geldiğinde bile toplama yapmak için hâlâ parmaklarını kullanıyor, artık ergenliğe ulaşmış olmasına rağmen, bir kitap ya da gazete okuması için büyük bir çaba sarf etmesi gerekiyordu. Ama

Mirko'ya ne isteksiz ne de itaatsiz denilebilirdi. Ona söylenenleri uysallıkla yerine getirir, su taşır, odun kırar, tarlada çalışır, mutfağı temizler ve sinir bozucu ölçüde yavaş olsa da ondan istenen her şeyi güvenilir bir şekilde yerine getirirdi. Ama bu ağır aksak davranan çocuğun bizim iyi yürekli papazı en çok kızdıran yönü, onun her şeye karşı olan ilgisizliğiydi. Yapması özellikle istenmedikçe kendiliğinden hiçbir şey yapmıyor, asla bir soru sormuyor, diğer çocuklarla oynamıyor ve ona açıkça söylenmedikçe kendine bir uğraş aramıyordu. Mirko, günlük işlerini bitirir bitirmez sessizce oturma odasına geçip çayırdaki koyunlar gibi boş boş bakıyor ve çevresinde olup bitenlere en ufak bir ilgi bile göstermiyordu. Papaz akşamları piposunu tütürerek köyün jandarma çavuşuyla her zamanki gibi üç el satranç oynarken, bu sarı saçlı çocuk onların yanında oturuyor, giderek ağırlaşan gözkapakları arasından damalı tahtaya görünüşte uykulu bir kayıtsızlıkla bakıyordu.

Bir kış akşamı bu iki oyuncu her zamanki oyunlarına kendilerini kaptırmışken, köy yolundan hızla yaklaşan bir kızanın çingirak sesleri duyulmaya başladı. Şapkası karla kaplı bir köylü aceleyle içeri daldı: yaşlı anası ölüm döşegindeydi, ölmeden önce ona Kutsal Yağ sürmek⁽¹⁾ için papaz hemen ge-

(1) Kutsal Yağ sürmek: Çok yaşlı ya da ağır hasta olduğu için ölmek üzere olan Hıristiyanlara uygulanan bir Katolik dini töreni. Bu törende papaz belirli duaları söyleyerek hastanın alnına ve vücudunun diğer yerlerine yağ sürer. Bunun hastayı rahatlattığına, ona huzur ve cesaret verdiğiğine inanılır. Hatta hasta günah çıkaramayacak durumda ise günahları bile bağışlanır (ç. n.)

lebilir miydi? Papaz bir an bile tereddüt etmeden onu izledi. Henüz birasını bitirmemiş olan jandarma çavuşu akşamı uygun bir şekilde tamamlamak için piposunu tekrar ateşledi ve tam çizmelerini giymeye niyetlenirken Mirko'nun satranç tahtasındaki yeni başlanan oyuna gözlerini hiç kırpmadan diktiğini fark etti.

“Pekâlâ, bu oyunu tamamlamak ister misin?” diyerek, satranç tahtasındaki tek bir taşın bile nereye oynandığına dair hiçbir fikri olmadığına emin olduğu bu yarı uyuklu çocuğa takıldı. Oğlan gözlerini kaldırıp ürkekçe ona baktı ve sonra başıyla evet diyerek papazın sandalyesine oturdu. On dört hamle sonra jandarma, üstelik hiçbir yanlış hamle yapmadığı halde oyunu kaybetmişti. İkinci oyun da aynı şekilde sonuçlandı.

Papaz geri döndüğünde epey şaşkınlık içinde, “Balaam’ın Eşeği!”⁽¹⁾ diye haykırdı ve Kutsal Kitap bilgisi kendisinininkinden daha az olan jandarma çavuşuna buna benzer bir mucizenin iki bin yıl önce gerçekleştiğini, dilsiz bir yaratığın bir-

- (1) Balaam’ın Eşeği: Balaam Tevrat’ta geçen bir kâhinin adıdır. Hikâyeye göre, bir gün eşeğine binmiş giderken elinde kılıçla yolunun üstünde duran Tanrı’nın meleğiyle karşı karşıya gelir. Meleği gören eşek yol değiştirmek isteyince Balaam eşeğini sopayla döverek yoluna devam etmek ister. Ama her defasında melek yeniden karşısına dikilir ve Balaam da duraklayan eşeğini devam etmesi için dövmeyi sürdürür. Üçüncü dövüşünde Tanrı eşeği konuşturur. Eşek, “sana ne yaptım, beni niye dövüyorsun, yolumuz üzerinde Tanrı’nın meleği var,” deyince Balaam’ın gözleri açılır. Meleği görür ve önünde eğilir. Melek o yolu günahlara gittiği için kapattığını, geçmek isteyen kılıcıyla öldüreceğini, eşeğinin konuşarak onun hayatını kurtardığını söyler. (Tanrı akıllıları utandırmak için aptalları seçer...) (ç. n.)

denbire konuşup bilgece sözler ettiğini açıkladı. Saat geç olmuştu ama papaz bu yarı cahil öğrencisine meydan okuyup onu oyuna davet etmekten kendini alamadı. Mirko onu da kolayca yendi. Geniş alınlı başını, eğildiği satranç tahtasından yukarı bakmak için bir kez bile kaldırmadan, hamlelerini ağır ağır, son derece dikkatle yapıyordu. Ama kendinden emin olarak oynadığı belliydi; ve daha sonraki birkaç gün içinde ne jandarma çavuşu ne de papaz ona karşı tek bir oyun bile kazanamadı. Öğrencisinin başka konulardaki geç kavrama yetersizliğini herkesten daha iyi değerlendirecek bir konumda olan papaz, bu garip tek yönlü yeteneğin daha çetin sınavlarla başa çıkıp çıkamayacağını gerçekten de merak ediyordu. Mirko'yu alıp köy berberine götürdü, bir hayli uzayıp birbirine karışmış saman sarısı saçlarını kestirdi ve üstüne başına çeki düzen verdikten sonra onu kızığına bindirip, yakındaki kente, — kendisinin onlarla baş edemediğini önceki deneyimlerinden bildiği — satranç kulübü meraklılarının uğrak yeri olan ana meydandaki kafeye götürdü. Papazın içeri iteklediği, koyun kürkü paltosunu tersyüz edip giymiş, uzun konçlu çizmeli, kırmızı yanaklı, sarı saçlı bu on beş yaşındaki çocuk, kafe müdavimlerinden hiçbirini şaşırtmadı ve satranç masalarından birine çağrılana kadar bir köşede gözlerini ürkekçe yere çevirmiş olarak bekledi. İyi yürekli papazın daha önce Sicilya Açılışı'nı oynadığını hiç görmemiş olan Mirko, ilk oyunu kaybetti. Kulübün en iyi oyuncusuyla oynadığı ikinci oyun berabere bitti. Üçüncü ve dördüncü oyundan başlayarak teker teker herkesi yendi.

Güney Slavonya'nın küçük bir taşra kentinde heyecan verici olaylara pek az rastlandığından, ilk kez bir köylü şampiyonun ortaya çıkmış olması kentin ileri gelenleri arasında hemen bir sansasyon yarattı. Satranç kulübünün diğer üyelerinin de çağrılması ve özellikle aşırı satranç tutkunu olan yaşlı Kont Simczic'in kalesine gidilerek onunla temas kurulabilmesi için, bu harika çocuğun kentte mutlaka bir gün daha kalmasına oy birliğiyle karar verildi. Artık öğrencisine farklı bir gözle bakan papaz bu keşfiyle büyük bir mutluluk duyuyordu ama yapılması onun görevi olan pazar ayinini kaçırmak da istemediğinden daha fazla sınanması için Mirko'yu orada bırakmaya hazır olduğunu bildirdi. Genç Czentovic, parası satranç kulübü tarafından ödenmek üzere otele yerleştirdi ve o akşam hayatında ilk kez bir tuvalet gördü. Pazar günü öğleden sonra satranç odası ağzına kadar dolmuştu. Mirko satranç masasında ağzını açıp tek kelime etmeden hatta kafasını bile kaldırmadan dört saat oturdu ve art arda her karşısına çıkanı yendi. Sonunda eş zamanlı bir oyun önerildi. Oğlana eş zamanlı oyunun tek başına tüm rakiplere karşı oynaması anlamına geldiğini anlatmak bir hayli zaman aldı. Ama Mirko bunun ne olduğunu anlar anlamaz hemen işe koyuldu; gıcırdayan çizmeleriyle ağır ağır masadan masaya dolaşarak sonunda sekiz oyundan yedisini kazandı.

Ciddi görüşmeler yapıldı. Aslına bakılırsa bu yeni şampiyon kentte yaşayan biri olmasa da kentliler için bir övünç simgesi haline gelmişti. Haritadaki yeri daha önce hiç kimsenin dikkatini bile çekmeyen bu küçük kent, belki de ilk

kez dünyaya ünlü birini çıkarma onurunu elde edebilirdi. Aslında işi garnizonun müzikhölüne kadın şarkıcılar bulmak olan Koller adındaki bir temsilci, eğer bir yıllık gideri karşılayacak yeterli para toplanırsa, tanıdığı Viyanalı iyi bir ustanın bu genç adamı satranç sanatının incelikleri üzerine eğitebileceğini söyledi. Altmış yıldır her gün satranç oynadığı halde o güne dek böylesine mükemmel bir rakiple hiç karşılaşmamış olan Kont Simczic hemen bir sözleşmeye imza attı. Kayıkçının oğlunun inanılmaz kariyeri işte o gün başladı.

Mirko, altı ay içinde satranç tekniğinin tüm sırlarını kavradı. Ancak daha sonraları satranç çevrelerince sık sık fark edilen ve alay konusu olan ilginç bir kusuru vardı. Czentovic asla ezberden — ya da bu alanda söylendiği gibi, “körleme” — oynamayı beceremiyordu. Savaş alanını hayal gücünün sınırsız ortamında kurma yeteneğinden tamamen yoksundu ve daima altmış dört kareli siyah beyaz tahta ile otuz iki satranç taşının somut bir biçimde önünde durmasına ihtiyaç duyuyordu. Uluslararası ününün zirvesinde olduğunda bile, eğer bir şampiyonluk oyununu yeniden kurgulamak ya da bir kompozisyonu⁽¹⁾ çözmek isterse taşların pozisyonunu gözleriyle görmek için daima yanına katlanabilir bir cep satranç takımı alarak seyahat ediyordu. Pek de önemli gibi görünmeyen bu kusur onun hayal gücü yoksunluğunu gösteriyor ve önünde açılmış bir nota olmaksızın müzik aletini çalamayan bir virtüözün ya da orkestrayı yönetemeyen bir şe-

(1) Kompozisyon: Oynayan kişinin çözmesi için, satranç tahtasına çeşitli konumlarda yerleştirilen taşlarla kurgulanmış olan problem (ç. n.)

fin müzik dünyasında tartışılması gibi, bu durum da satranç çevrelerinde hararetle tartışılıyordu. Ancak bu tuhaf eksiklik Mirko'nun muhteşem yükselişini hiç etkilemedi. On yedi yaşına geldiğinde bir düzine satranç dl kazanmıştı bile; on sekizinde Macaristan şampiyonu oldu ve sonunda yirmi yaşında dünya şampiyonluğunu elde etti. Tıpkı Napolyon'un ağırkanlı Kutuzov'a ya da Hannibal'in – Livius'un⁽¹⁾ söylediğine göre, çocukluğunda apati⁽²⁾ ve zekâ geriliği belirtileri gösteren – Fabius Cunctator'a yenilmesi gibi, zekâ düzeyleri, hayal gücü ve cesareti ondan kıyaslanamayacak lde ysek olan en atak şampiyonlar da onun soğuk, inatçı mantığına yenik düştüler. Böylece düşünce dünyasının zirvesinde hesap yapan, hayal gücünü kullanan ve yaratıcılık yeteneklerine sahip filozofları, matematikçileri barındıran ünlü satranç statları topluluğu, ilk kez düşünce dünyasının tamamen dışında, en kurnaz gazetecinin bile ağzından insanların ilgisini çekebilecek tek bir sözcük almayı başaramadığı, hiçbir zaman heyecanlanmayan, suskun, taşralı bir gencin cemiyetlerine sızdığını gördüler. Czentovic'in basından esirgediği parlatılabilecek değerlendirmelerin yeri, kısa sürede onun kişiliğiyle ilgili fıkralarla fazlasıyla dolduruldu. Eşsiz ustası olduğu satranç tahtasından kalktığı an Czentovic son derece garip ve neredeyse komik biri oluyordu. Siyah takım elbisesine, bir hayli parlak inci iğneli fiyakalı kravatına ve özenle ma-

(1) Titus Livius Patavinus: M 64 ya da 59 ile MS 17 arasında yaşamış Romalı tarihi (. n.)

(2) Apati: evre ile anormal derecede ilgisizlik, duygusuzluk, kayıtsızlık.

nikür yapılmış parmaklarına rağmen tavır ve davranışlarıyla o hâlâ köy papazının odasını süpüren mankafa köy çocuğuydu. Tanrı vergisi yeteneğinden ve ününden, beceriksizce ve utanmaz bir arsızlıkla hatta sık sık bayağı bir açgözlülükle yararlanarak elinden geldiğince çok para kazanma peşinde olması meslektaşlarını hem eğlendiriyor hem de kızdırıyordu. Kent kent dolaşıyor, her zaman en ucuz otellerde kalıyordu. Ücreti verildiğinde en pespaye kulüplerde bile oynuyordu. Resimlerinin sabun reklamlarında kullanılmasına izin verdi ve onun arka arkaya üç doğru cümle yazamayacağını çok iyi bilen rakiplerinin alaylarını umursamadan, kurnaz bir yayıncının gerçekte Galiçyalı tanınmamış bir öğrenciye yazdırdığı “Satranç Felsefesi” adlı kitaba yazar olarak adını koydu. Bütün bildiğinden şaşmaz kişiler gibi, o da ne zaman gülünç olduğunu anlamıyordu; dünya şampiyonluğunu kazandıktan sonra kendini yeryüzünün en önemli adamı olarak görmeye başladı. Bütün akıllı, zeki adamları, parlak konuşmacıları ve yazarları kendi alanlarında yendiğini ve daha da önemlisi onlardan daha fazla para kazandığını bilmek onun ilk başlardaki güvensizliğini, soğuk ve burnu havada bir gurura dönüştürdü.

Arkadaşım bana Czentovic’in bazı tipik çocuksu görgüsüzlüklerinden örnekler verdikten sonra sözlerini, “Bu kadar çabuk üne kavuşmanın, böylesine boş bir kafayı döndürmemesi mümkün mü?” diyerek tamamladı. Banat’tan gelmiş yirmi bir yaşındaki bir köy çocuğu sadece satranç taşlarını sağa sola oynatmakla, köyünün tüm sakinlerinin bütün yıl boyunca odun keserek ya da çalışmak için başka kentlere gide-

rek kazandığından fazlasını bir haftada kazanırsa nasıl olur da kendini herkesten üstün görmez? Rembrandt, Beethoven, Dante ya da Napolyon gibi kişilerin yaşamış olduğuna dair en ufak bir fikriniz yoksa, kendinizi bir büyük adam olarak düşünmeniz son derece kolay olmaz mı? Sınırlı anlama kapasitesiyle onun bildiği sadece tek bir şey vardı: aylardır tek bir oyun bile kaybetmemiştir. Dünyada satranç ve para dışında başka değerler de olduğu hakkında en ufak bir fikri olmadığından halinden memnun olmaması için hiçbir neden bulunmuyordu.

Arkadaşımın bu açıklamaları benim merakımı uyandırmaya yeterli olmuştu. Tek bir fikre tutkuyla bağlanmış, saplantılı insanlar daima ilgimi çekmiştir. Çünkü bir insan kendini ne kadar dar bir alanla sınırlarsa, bir yandan da aynı alanda o kadar sonsuza yaklaşır. Gerçeklerden tamamen kopuk olan bu çeşit insanlar, kendi malzemeleriyle kendilerine küçük ölçekte, tuhaf ve eşi benzeri olmayan bir dünya kuran termitlere benzerler. Bu yüzden ben de, zekâsı tek bir yönde çalışan bu tuhaf insan örneğini on iki günlük Rio yolculuğu boyunca yakından izleme niyetimi arkadaşımın gizlemedim.

Ne var ki arkadaşım beni, “Bu konuda fazla şansın olmayacak,” diye uyardı. “Bildiğim kadarıyla şimdiye dek hiç kimse Czentovic’ten en küçük bir psikolojik malzeme çıkarmayı başaramadı. Bütün eksikliklerine karşın Czentovic kurnaz bir köylü ve sadece küçük meyhanelerde arayıp bulunduğu kendi benzeri köylülerle konuşan, bunların dışındaki kişilerle görüşmekten kaçınarak kendini hedef tahtası yaptırmayacak ka-

dar cin fikirli. Yanında eğitimli biri olduğunu fark ettiği zaman hemen kabuğuna çekiliyor, böylece hiç kimse onun budalaca bir şeyler söylediğini duyduğunu ya da uçsuz bucaksız cehaletini keşfettiğini söyleyerek övünemiyor. Arkadaşım gerçekten de haklı çıktı. Daha yolculuğumuzun ilk günlerinde, aslen sırnaşık olmayan birinin, ki ben öyle biri değilimdir, Czentovic'in yanına yaklaşmasının tamamen imkânsız olduğu anlaşıldı. Bazen üst güvertede yürüyüş yapıyordu ama her zaman Napolyon'un o ünlü portresindeki kendine özgü duruşu gibi, ellerini kibirli bir şekilde arkasına kenetlemiş oluyordu; ayrıca güvertedeki bu filozofvari turlarını öylesine hızlı ve sarsıla sarsıla yapıyordu ki eğer konuşmak istiyorsanız adeta onu koşarak izlemeniz gerekiyordu. Salonlarda, barda ve sigara salonunda hiç görünmüyordu. Kamarotun bende kalmak üzere söylediğine göre, gününün çoğunu kamarasında oyun pratiği yaparak ya da çeşitli oyunları büyük satranç tahtasında tekrarlayarak geçiriyordu.

Üç gün sonra onun kaçınma tekniğinin benim ona yaklaşma kararlılığımdan daha başarılı olduğunu görmek iyice canımı sıkmıştı. Yaşamım boyunca bir satranç üstadıyla şahsen tanışma fırsatım olmamıştı ve böyle birinin mizacını hayal etmeye ne kadar çabalarsam çabalayayım, bir ömür boyunca sadece siyah beyaz altmış dört kareli evrende geçen bir beynin nasıl işlediğini kafamda pek canlandıramıyordum. Benim kendi deneyimlerime göre bu "kralların oyunu" nun gizemli çekiciliğinin nedeni, insanlar tarafından icat edilen ve şansa yer vermeyen tek oyun olması ve yalnızca akli ya da daha doğrusu belli tür bir zihinsel yeteneği zafer tacıyla ödül-

